

Id. Bartók Béla

(1855-1888)

Az idősebb, még a krisztusi kort sem megért Bartók Béla rövid munkásságával több tekintetben is hazánk hírnevét öregbítette világszerte. Egyrészt ő volt a világ első agrárpedagógiai szaklapjának, a *Gazdasági Tanügynek* az alapítója, másrészt az ő muzikalitásának is köszönhető, hogy fia, a világhírű zeneszerző és zenetudós elindult pályáján.

A kiváló zenész és mezőgazdasági szakíró életútja a Bánságból indult, tanulmányai végeztével – melynek utolsó színhelye Magyaróvár volt – ide is tért vissza. Iskolát igazgatott, zeneegyletet hozott létre, folyóiratot szerkesztett, és ami talán a legfontosabb az ember életében: családot alapított.

A rendkívül művelt, szerteágazó tevékenységet folytató, és nagyra hivatott id. Bartók Bélát tragikusan korán, életének 32. évében ragadta el a halál. Életművével azonban így is maradandót alkotott. E megemlékezés kicsit bővebben próbál foglalkozni Magyaróvárott töltött időszakával, illetve élve a lehetőséggel – bár kicsit elkalandozva Bartók személyétől – a hallgatóság zenei életének közel kétszáz éves múltjával.

A családi háttér

A borsodi eredetű Bartók család egyik ága a XIX. század elején költözött Dél-Magyarországra. Elsőnek id. Bartók János, az apai nagyapa (1785–1876) került a Bánságba. Felesége, Bozsovits Katalin Szabadkáról származott, és bunyevác-horvát származású volt. A nagyszülőknek több gyermekük volt, elsőszülött fiuk, ifjabb Bartók János (1816-1877) anyakönyvi bejegyzését Kikindán végezték. A Ronkovics Matilddal kötött házasságából tíz gyermek született. Köztük találjuk a későbbi magyaróvári hallgatót, id. Bartók Bélát is, aki 1855. november 19-én látta meg a napvilágot a Torontál vármegyei Újvár-Dávidházán.

A környék több híressé vált óvári gazdászt is adott az országnak. Ezen a vidéken született például a német biedermeier korának meghatározó költője, Nikolaus Lenau is, aki az 1800-as évek első felében

Magyarország tájainak és életképeinek ábrázolásával felfedezte hazánkat a világirodalom számára. Lenau szülőfalujától kőhajításnyira jött a világra Gluzek Gyula, a mezőhegyesi Magyar Királyi Állami Ménesbirtok jószágkormányzója, aki a rábízott uradalmat Európa egyik legnagyobb és legkorszerűbb mezőgazdasági nagyüzemévé, Mezőhegyest pedig mintafaluvá fejlesztette. Ugyan nem Magyaróvárott szerzett oklevelet, de az Alma Mater professzoraként vált a hazai takarmányozástan úttörőjévé a szintén torontáli születésű Cselkó István, az *Óvári Nagy Tanári Kar* egyik iskolateremtő egyénisége.

Bartók Béla édesapa, ifj. Bartók János, a fentebb említett úriemberekhez hasonlóan szintén mezőgazdasági tanulmányokat folytatott, itthon és külföldön egyaránt. A hohenheimi hallgatóévek alatt évfolyamtársa volt az augsburgi születésű Krauss Frigyes, aki apósával, Pabst Henrik Vilmoossal, az Alma Mater nemzetközileg is kiemelkedő munkásságot folytató igazgatójával, mosoni gépműhelyük létrehozásával a hazai mezőgazdasági gépesítés megalapozójává vált. Az ország első ilyen jellegű ipari üzemét aztán Kühne Ede fejlesztette a Monarchia egyik legjelentősebb, ma is működő gyárává.

Érdemes pár gondolatot az apa életútjára is szánni. Sorsának alakulása, illetve emberi személyisége nagyban befolyásolta fiának későbbi életét.

Szabad György *A nagyszentmiklósi Bartók-ház tudatformáló hagyományai* c. cikkében a következőket írja: „*az 1840-es évek elején a reformtörekvések konkretizálásáért síkra szálló Kossuth Lajos szót emelt a gazdasági szakoktatás közüggé tételéért ... azt javasolta, hogy a népiskolai oktatásban kapjanak helyet a földművelők számára elengedhetetlenül fontos gyakorlati ismeretek is: a tanítók felkészítésére pedig a Magyar Gazdasági Egyesület állítson fel követendő példaként egy «mintaiskolát» Pesten*”.

1844-ben Kossuth konkretizálta is elképzelését: indítványozta egy, a birtokosok hatáskörén kívül eső, független, országos jellegű, a Magyar Gazdasági Egyesület által külföldi tapasztalatok figyelembevételével felállítandó „*középponti gazdaképző intézet*” megteremtését. „*Kossuth javaslataival teljes összhangban hirdette meg a következő évben pályázatait a Magyar Gazdasági Egyesület a felállítandó intézet tanári*

állásaira azzal, hogy az alkalmazandó szakembereket 3 éves külföldi tanulmányútra küldi. A szaktanulmányokat, továbbá az egyetemi előkészítőnek megfelelő bölcsészeti tanfolyam elvégzését feltételül szabó, a németen kívül az angol, illetve a francia nyelv ismeretét pedig előnynek minősítő pályázaton a földművelési és állattenyésztési tanszék tanári állását 7 pályázó közül az akkor 29 esztendőes Bartók János nyerte el” – zárja a később akadémikussá választott, majd az Országgyűlés elnökeként közismertté vált Szabad György gondolatsorát.

Bartók János 1845 őszén indult el tanulmányújtjára, tapasztalatairól színes tudósításokban számolt be a *Magyar Gazda* hasábjain. Szabad György további soraiból megtudjuk, hogy „már szakcikkek jelezték azt, amit különböző német államokból, továbbá Belgiumból és Hollandiából hazaküldött írásai egyértelműen bizonyítottak is, hogy a fiatal szakember az agrárfejlődés technikai feltételeit a társadalmiakkal és a politikaiakkal egységben látja. A részletekbe bocsátkozás nélkül hadd utaljunk arra, hogy annak a nyugaton már kibontakozó agrárátalakulásnak a megismerését tekintette feladatának, amely reményei szerint a «sok szunnyadozó erőt nálunk nem engedi soká bitangon heverni».

Bartók János megvetően szólva arról, «ki hazáját falán függő térképből ismeri» csupán, nem annyira naiv optimizmussal, mint inkább a példa követésére sürgető szándékkal emlegette, hogy a gazdasági fejlődés előmozdítása érdekében is «Európában a kormányok most már versenyezve igyekeznek a népet hajdani setétségéből kiemelni».

Lelkesen írt arról, hogy a württembergi egylet gyűlésén milyen nagy számban vettek részt küldöttek «a tisztas földművelői parasztrendből», s hogy «a földművelő keblébe önmaga s foglalkozása iránt öntudatot öntenek az által, hogy alkalmat nyújtanak ... saját meggyőződésének tartózkodás nélküli nyilvánítására», aminek az üdvös következményei nyilván hatnak «majd a teremén kívül is». S hogy mindez a Kossuth-vezette reformellenzék «érdekegyesítő» s a «népképviselő» megvalósítását már konkrét politikai követeléssé emelő programjának a támogatására íródott, azt a württembergi gyakorlat hazai követelését szorgalmazva tette egyértelművé. Azt javasolta, hogy a Gazdasági Egyesület helyi tagozatai szervezzenek nálunk is «népgyűléseket», amelyek egyfelől feloldhatnák a nép bizalmatlanságát a földesurak és

gazdatisztek iránt, másfelől «a nép sem fogna azon túl megvetéssel lenézetni», felszámolódhatna azon előítélet, «mintha csupán gépies durva munkára volna teremtve.»»

Bartók János az európai forradalmak hatására megszakította tanulmányútját. Hazatérte után bekerült a megújuló Magyar Gazdasági Egyesület új vezetőségébe, amelynek tagjává választották Kossuthot is. A fiatal szakember pályája az 1848/49-es szabadságharc leverését követően törést szenvedett. Előbb a gróf Buttler-örökösök párdányi uradalmának szolgálatába állt, majd sikeres versenyvizsgálata nyomán a Nákó grófok által még 1800-ban alapított, és több évi szünet után 1864-ben újra megnyílt nagyszentmiklósi mezőgazdasági iskola tanára, illetve igazgatója lett. Nagy szerep jutott neki az iskola újraszervezésében: *„a földműves iskolát Bartók János gazdasági tanár élesztgette”* – írja *Nagyszentmiklós tradicionális monográfiája* című művében Dr. Schreyer Viktor, ifj. Bartók Béla majdani keresztapja, a település jegyzője. Munkáját és műveltségét elsősorban a helyi gazdák, és gyermekeiknek szolgálatába állította. Növendékeit anyanyelvükön tanította: magyarul, németül, románul, szerbül. Tudta, hogy alapos ismereteket csak anyanyelvén sajátíthatja el az ember.

Bartók és az Alma Mater, illetve a dal- és zeneegyletek

A vázolt családi háttér megismerése után nem csodálkozhatunk azon, hogy az apa mindhárom fiúgyermeke Magyaróvárott sajátította el a gazdálkodás tudományát.

A középső fiú, id. Bartók Béla középiskoláit Pesten a piaristák gimnáziumában, illetve reáliskolában végezte, majd a kolozsmonostori gazdasági tanintézetben kapott végbizonyítványt. Az itt megszerzett tudás hozzávetőlegesen egy mai erős középiskolai képzésnek megfelelő szintet ért el. Tanulmányait így 1875 ősztől Magyaróvárott folytatta, illetve egészítette ki.

Szegő Júlia életrajzi regényében a következő sorokat olvashatjuk: *„feltűnt egy fiatal hallgató rendkívüli szorgalmával és sokoldalúságával. Szabad idejét hegedüléssel, kamarazenéléssel, olvasással töltötte, a szakkönyvtárból növénytani és entomológiai tanulmányokat vitt haza. Az*

év végi értekezleten tantestület tagjai úgy vélekedtek, hogy ez a fiatalember tudományos pályán is megállná a helyét” – természetesen a nagyszentmiklósi földműves-iskola igazgatójának fiáról, id. Bartók Béláról esik szó, illetve az ő óvári hallgatói időszakáról kapunk egy kis ízelítőt.

A tantestület kiemelt figyelmének okára a következő sorok szolgálnak magyarázattal, illetve a fiatal Bartókról kialakított véleményük alapjait talán jól érzékeltetik.

A hazai tudományos növénykörtan európai hírű megalapítójának, Linhart professzornak kezdeményezésére a hallgatóság döntő többségét tagjai közt tudó *Gazdasági Egylet* ún. tudományos estélyeket (szaküléseket, szakesteket) kezdett el szervezni az Akadémián. „*Ezeken egy, esetleg két előadás hangzott el, majd valaki más témából vitaindító előadást tartott, a hangsúly ezeken volt. Majd vita következett, amiben részt vettek az oktatók is. 1875. november 25-én tartották az első magyar nyelvű szakülést. Ezen Lejtényi Károly a gazdasági egyletekről szólt. A másodikat a szarvasmarha láb- és körömfájásáról Fischer Károly tartotta. A harmadik előadás címe: »Az ember és a földművelés történetéről« volt, előadója pedig Bartók Béla*” – olvashatjuk *A magyaróvári agrárfelsőoktatás 175 éve c.* munkában.

Bartók emellett, fiatal kora ellenére, aktív és rendszeres publikációs tevékenységet is folytatott. Még magyaróvári tanulmányai előtt jelentek meg cikkei a *Földművelési Érdekeinkben* és a *Torontálban*. Hallgatósága alatt a Sporzon Pál professzor által alapított és szerkesztett *Gyakorlati Mezőgazda* hozta le írásait.

A tanulmányi eredmény – amiről a később megszerzett bizonyítvány „igen szorgalmas” minősítése tanúskodik –, valamint az előadás, illetve szakcikkek kedvező fogadtatása adhatta az alapot a tanári kar Szegő által idézett, Bartók esetleg tudományos pályájára utaló megjegyzésére.

A családi háttér a mezőgazdaság mellett a zenére is predesztinálta a fiút. Walleshausen írja róla, hogy „*ő maga is olyan családban nőtt fel, ahol a mezőgazdaság és a zene a mindennapi élet nélkülözhetetlen része volt*”. Szegő írása szerint Bartók tehát egészen komoly zenei működést folytatott hallgatósága során, valószínűleg szerves részévé vált az Alma Mater társasági életének. A különböző rendezvényeken, bálokon és

összejöveteleken, de az egyszerű baráti poharazások alkalmával – rádió, lemezjátszó, de még az 1877-ben feltalált fonográf híján – a zenészek szerepe különösen fontos volt egy-egy társaságon belül, kitüntetett figyelem övezte működésüket, reputációjuk a legmagasabbak közé tartozott. Bartókról pedig tudjuk, hogy zongorán, hegedűn és csellón is játszott, sőt a komponálással is foglalkozott.

Most tegyünk egy kis kitérőt az Alma Mater háza táján, és tekintsünk végig a különböző korokon, tudvalevőleg, hogy a gazdász soha sem vetette meg a jobb fajta mulatságokat.

Kenéz Zoltán egykori óvári diák 1893-ban megjelent megemlékezésében olvashatjuk: „*A gazdasági tudományok Mekkájába, Magyar-Óvárra zarándokolok vissza 10 év múltán, hogy ott a gazdászévek kedves emlékein kipihenjem a kezdőévek küzdelmeit s hitet, erőt merítsek továbbra ...*

Gazdászéletünk jelszava volt ez időben – hála néhai kedves igazgatónk, dr. Masch emlékének – «Studia et Allogria!» (azaz: tanulmányok és bohóságok; ebben a sorrendben, de külön megemlítve az utóbbit is!).

E jelszó varázsa, daczára az egyhangú és egyoldalú életmódnak – mert hiszen Óvár maga nem valami kellemes patria – változatossá és otthonossá tudta tenni a gazdászéletet, ennek hatása alatt forrotta ki magát az akkoriban tipikus óvári gazdászjellem, melynek alkatelemei voltak: A tanári kar iránti tisztelet s ragaszkodás, másrészt egymás közt kollegiális összetartás. Igaz, hogy a fiatal kedélyek forrongása zavarta, mint a forrásban levő bornak színét az erjedés, az u. n. családok, kávéházak, sőt nemzetiségek konfliktusa által e patriarchalis életmódot, de a szellemi és tudományos fölény mindig dominált és győzött. ...”

A kezdő gazdászoknak pedig jó tanácsként írja: „*küzdj magadnak ki méltó helyet társaid közt, keress magadnak, a hogy vágyad készlet, munka és társas kört s ezekkel együtt tartva, törj bátran a közös cél felé. E cél: «az otthon gyakorlatilag szerzett gazdasági ismereteket tudományos alapon tovább fejleszteni s megismerve a modern gazdasági elveket, azokat hazai viszonyaink közt az életben érvényesíteni.» ...*

Az alap, a kiindulási pont, így adva van, most már kezdődik a verseny, a tanulás, s a cél nem a bizonyítvány többé, hanem az életbevágó tudomány. ...

Ez volt jelszavunk első része, a «Studia»; a másik oldalán az éremnek, mi tűrés, tagadás, ott állott az «Allotria» jelszó, s mi ennek is hódoltunk mindig alkalom adtával, mert hisz a kedélyt ép úgy művelni kell, mint az észet. Mennyi s mily kedves tarkasága az emlékeknek fűződik az üde ifjú kedély, vőig időtöltéséhez! Itt is kiki hajlamai szerint talált mulatságot és társas kört. A gazdász pezsgő véralkatának legmegfelelőbb szórakozás volt a sport valamely neme, s hivei a torna és vívóegylet, csónakázó egylet, vadásztársulat stb. körében tömörültek. Voltak, kik a hasznosat a széppel összekötve a társas körökben szerepeltek, mint viális udvarlók, bálrendező, felolvasók vagy írók, vagy pláne néhányan a gazdasági egylet korhely ülésein rögtönzött zenekarrá alakulva, a hajnali órákig igyekeztek az «Allotria» jelszó szellemének hódolni.”

Ezek a társaságok, ha még talán nem is szervezett, azaz egyleti kereteken belül, de már az 1818-as alapítás óta jelen voltak Magyaróvárott. Walleshausen írja a kezdeti időszakról, hogy diákegylet az 1800-as évek „*első felében igen kevés volt az országban, de az ifjúság hamar kialakította a maga szokásait*”, és a jeles tollforgató, egykori óvári gazdász Horschetzky Károlyra hivatkozva megemlíti egy elsárgult iratot, amely szintén ezek meglétét támasztotta alá, illetve az intézet alapítása óta élő diákszokásokról is tájékoztatást adott. Újra a kiváló agrártörténészt, Walleshausent idézve:

„Már az intézet alapítása óta élt az a szokás, miszerint minden tanév kezdetén a várban lakó elsősök, a «Fuchs»-ok (így nevezték a balekot vagy gólyát) a maguk köréből választanak egy pipakupak-inspektort, hogy életük és mozgalmuk képviselőjeként előljárójuk legyen. Minden hallgatótól kapott egy pakli dohányt, innen van az elnevezés. Az összegyűjtött dohány több mint 800 tömésre volt elegendő és arra szolgált, hogy a kívülről lakó, az előadásokra korán érkező kollégáit az inspektor megkínálhassa egy-egy tömet dohánnyal.

Az inspektornak egyéb kötetmei is voltak: «a nemes szőlő és az árpa levét megfelelő mennyiségben jól kellett bírnia». Ő volt vitás esetekben a

döntő- és békebíró, továbbá ő ügyelt a hallgatói ünnepélyek szertartásosságára is.

Voltak más tisztségviselők is. Két ellenőr jegyezte fel és foglalta össze a nyilvános ülések határozatait, továbbá «egy vigalom-mester, aki az ilyenkor nélkülözhetetlen dalolást vezette». Néha más volt az előénekes, de minden dal előtt inni kellett. A teremben kissé megemelve volt egy söröshordó, amelynek a csaposi tisztjét egy hallgató látta el. Neki percnyi nyugalma nem volt. A szokásos ételt kolbászt és kenyeret is a beavatottak szolgálták fel. A dalosok éneke olykor színesen egybeolvadt a cigánybanda muzsikájával. ...

Felemelő volt minden tanév kezdetén tartott ismerkedési est, a «Suff»- (korty-) ünnepség. Ezt Bujanovich Rudolf vezette be 1836-ban «avval a céllal, hogy megszüntesse a rangbeli különbséget az intézet tanulói között, és közös kötelékbe egyesítse a legtávolabbról érkezett szíveket». Ez a közös kötelék – az intézet – «arra buzdítja növendékeit, hogy majdan hazájuk gazdasági viszonyait erejükhez mérten fejlesszék». ... A gazdagon terített, pezsgővel ellátott asztalánál a tanári testület és minden hallgató megjelent. «A pohárköszöntőt az inspektor tartotta. Éllette a nagylelkű alapítót, a jelenlegi fenntartót, a tanári kart, az oktató ökonómusokat, és ivott a szebbik nemre s a szép jövőre».

A következő napon rendezték a bált, amelyen a környékeliek közül sokan megjelentek. ...

«A társaság az élet vidám szükséglete, amire egy kisváros kevés alkalmat kínál. A növendékeknek nem marad más hátra, mint az, hogy összegyűljenek egy vendéglőben inspektoruk elnökletével». Más szórakozásuk nem is lehetett a hosszú téli estéken. Még villany nem volt, a gyertya vagy szövetnek pedig igen gyenge fényt adott, nagyon rongálta a szemet. Tanulni aligha lehetett lángjánál.

Beszélgetés, vitatkozás mindenféléről, pipaszó és poharazgatás mellett és természetesen: dal, a praxi nélkülözhetetlen hangulati társa búban és örömben.» A nóta mellett az összejöveteleknek persze elmaradhatatlan részét képezte már ekkor is a zene, amit az arra kiműveltek szolgáltattak.

Az első, 1850-60 környékén megalakult, úgymond „hivatalos” keretek között működő diákegyletekről szintén Walleshausen számol be

nagyszabású munkájában. Ezek közé tartozott az első, kimondottan zeneegylet is:

„Masch igazgató buzdítására «az ének és az intézmény társaséletének ápolására» alakult meg 1861-ben a Dalos-egylet (*Gesangverein*), amely már első éveiben is nagy sikerrel szerepelt az intézeti ünnepségeken, s hamarosan fellépett kávéházakban és a városi tanácsteremben is. Mindig akadt kiváló karmester a hallgatók köréből. Az első, Prihoda néhány év múlva Bécs kedvelt kamaraénekeseként vált ismertté.” A magyaróvári agrárfelsőoktatás 175 éve c. kiadványban olvashatjuk még, hogy „sok kiválóságot adott a társadalomnak az intézmény. Legtöbbször mint tudósok, tanárok, agrárpolitikusok, miniszterek, vezérigazgatók és jószágkormányzók stb. jeleskedtek és alkottak. De akadtak szép számmal, akik itt bontakoztatták ki művészi tehetségüket s az alma mater által kínált körülményeknek köszönhették, hogy nevük énekesként, zenészként, sportolóként, íróként stb. ismerte meg a világ”. Ezek sorába tartozott többek között a már említett Prihoda és Bartók is. A *Gesangverein* aztán 1875-ben – épp Bartók érkezésének évében – újult meg, és *Dalárda Egylet* néven folytatta működését. Walleshausen említést tesz még a német tagozat 1884-ben lezajlott búcsúztatásáról is, ami „július 26-án, szombaton este fáklyás felvonulással kezdődött a város feldíszített utcáin az idősebb Lehár Ferenc (a híres zeneköltő apja) által vezényelt katonazenekar hangjai mellett”.

Kevésbé ismert, hogy az ifjabb Johann Strauss, korának egyik leghíresebb és leghosszabb ideig sikeres zeneszerzője, a Kék Duna keringő megkomponálója, zenekarával többször szórakoztatta a közönséget Magyaróvárott. A város egykoron valószínűleg kedvenc fellépési színhelyei közé tartozott, illetve többször is megihlette a már életében a „Keringőkirály” becenévvel illetett Strausst.

Az ifjabb Johann Strauss alig több mint fél évszázad alatt nemcsak a bécsi és a magyaróvári közönséget, hanem egész Európát és Amerikát is meghódította fülbemászóan dallamos keringőivel, polkáival, négyeseivel, indulóival és operettjeivel. Ezen szerzeményei közé tartozik az *Altenburg-Walzer* (Óvár Keringő), amelyet valószínűleg az első, 1846. február 9-én lezajlott magyaróvári fellépésére komponált, és a bál

szervezőinek ajánlott. A források szerint az estély és a zenemű a mindössze 20 éves Strauss nagy személyes sikerének bizonyult. Kompozíciója sajnálatos módon kiadatlan maradt és az idők folyamán elveszett... . A közönség elismerését azonban egy költemény is bizonyítja, amelyet hálája jeléül egy rajongója írt a fiatal „Kapellmeister”-nek. Ennél beszédesebb talán a *Wiener Allgemeine Theaterzeitung* hasábjain később megjelent újságcikk, miszerint a szervezők pénzt és fáradságot nem kímélve a jövő évi bálra újra leszerződtették Strausst. A bécsi *Der Wanderer* 1846. december 30-i számában már azt írja, hogy Strauss újra elfogadott egy felkérést, amelyben több báli fellépésről is szó esik, ezek helyszínéül Magyaróvárt jelölték meg. Az újság szerint az első ünnepségre 1847. február elsején került sor. A *Wiener Allgemeine Theaterzeitung* 1847. február elsején megjelent száma arról számol be, hogy erre az alkalomra Strauss írt is egy, a magyar zenei stílust magán hordozó darabot, a *Magyaren-Walzer* (Magyar Keringő). Később ez a szerzeménye *Irenen-Walzer* néven vált ismerté, és fenn is maradt az utókor számára, amely azután gyakorta tűnt fel különböző bécsi programfüzetek lapjain. A zeneművet pedig nagyrabecsülése jeléül Zichy Henrik gróf feleségének, Meskó Irén bárónőnek ajánlotta Strauss. Zichy gróf egyébként Moson vármegye főispánja volt ekkoriban, Széchenyi István itteni követé válaszára 1847 októberében neki volt köszönhető, illetve ő hozta létre 1860-ban a Moson vármegyei Gazdasági Egyletet is. Az országos nagypolitikában is aktív gróf, királyi kamarás, a francia Becsületrend tulajdonosa volt.

Az ifjabb Strauss szintén zeneszerző apjának legfőbb vetélytársává vált, adáz versengés indul kettejük között, amit az 1848-as forradalom még ki is élezett. A revolúció híre az ifjabb Johann Strausst a Balkánon éri utol, és ő lóhalálban siet Bécs felé, hogy jelen legyen a történelmi eseménynél. Egykorú képek őrzik a „történelmi” találkozó emlékét: ifjabb Johann Strauss zenekarával a polgárőrök élén halad, az öreg Strauss a császári csapatok zenekarát vezényli. A forradalom leverése után az ifjú muzsikusként természetesen jó ideig bujkálnia kellett...

Még egy érdekességről érdemes szót ejteni a világzene és Magyaróvár kapcsolatából. Az udvari tanácsos Kleyle Ferenc Joachim az

Alma Mater második igazgatójaként (kurátoraként) működött Wittmann után. Pontosabban Wittmann Antal távozása előtt már évekig közös felügyeletük alá tartozott az intézmény. 1821 és 1849 között, közel 30 évig az Alma Mater érdekében végzett munkája nem múlt el nyomtalanul.

Az „asperi győző” jelzővel illetett Károly főherceg bizalmasaként Kleylét akkoriban, mint a bécsi udvar egyik nagy befolyással rendelkező emberét ismerték, akinek vagyona mellett valószínűleg az igénye is megvolt a művészetek pártolására. A Bécs melletti penzingeri házában korának ígéretes fiatal tehetségei adták egymás kezébe a kilincset (az objektivitás kedvéért megjegyzendő, hogy ehhez nagyban hozzájárult lányainak messzeföldön híres szépsége is). Nikolaus Lenau, egykori óvár gazdász költő mellett a XIX. század egyik legtehetségesebb zeneszerzője, Franz Schubert is a gyakori vendégek listáján szerepelt. Schubert két művészlélek barátja is Kleyle egy-egy lányával kötötte össze életét.

A már említett Károly főherceg, az iskolaalapító Albert Kázmér örököse, egy időben a Habsburg Birodalom főerejét képező itáliai hadsereg parancsnokaként működött, egyik alparancsnoka Joseph Wenzel Radetzky tábornok volt, nevét id. Johann Strauss a Radetzky-indulóval tette halhatatlanná.

A hosszúra nyúlt kitérő után térjünk vissza a magyaróvári dal- és zeneegylet későbbi működéséhez, amely az 1920-as években élte egyik virágkorát. A felszaporodott létszámú tagság soraiban találjuk a kötetben szereplő Anghi Csaba Geyzát, a Fővárosi Állat- és Növénykert későbbi igazgatóját, illetve Sipos Gábor majdani tanszékvezető egyetemi tanárt is. *„A zenekar tanár-elnöke Vladár Endre oboán játszott; este igen pontosan engedelmeskedett a karmesternek, aki nappal a hallgatója volt! ... Az amatőr zenészek mellett egy kiváló énekes, Godin Imre is ekkoriban ... próbálgatta hangját. Tehetségét hamarosan felfedezték; a harmincas években a bécsi Staatsoper rendes tagjaként gyönyörködtette a közönséget”* – olvashatjuk Walleshausen tollából.

A következő gazdászgenerációk szintén „kitermelték” maguk közül az éppen aktuális stílusirányzatoknak megfelelő zenét játszó hallgatókat, gondoljunk csak a 60-as 70-es évek zenekaraira, vagy a jelenleg működő, egyetemi hallgatók alapította Illegal zenekarra.

Visszakanyarodva Bartókhoz, mozgalmas óvári tartózkodása egyes szerzők szerint 1876. július 25-én, „igen szorgalmas” minősítésű bizonyítványának átvételével ért véget. A tudományos pálya, egy nyugat-európai tanulmányút, vagy az uradalmi alkalmazás helyett a gazdaság „édesapja hívására összecsomagolta kottáit, tervezeteit, tudományos vázlatait, és hazament Nagyszentmiklóstra” – írja Szegő Júlia. Bartók az írás szerint apja mellé került, a nagyszentmiklósi földművesiskola tanára lett. A különböző életrajzi művek között azonban némi ellentmondás lelhető fel. A legifjabb Bartók Béla nagyapjának magyaróvári tartózkodásáról szóló sorai, illetve a Bartók Géza közlése alapján készült szócikk a *Magyar írók élete és munkái* c. műben szintén Szegő írását erősítik meg. Szerintük Bartók az akkor kétéves képzési rendszerű Gazdasági Akadémia utolsó évére iratkozott be és „1876. július 2-án bizonyítványt kapott a kétéves Akadémia II. osztályának elvégzéséről. Hat tantárgy közül 3 kitűnő és 3 jeles. Ezután a nagyszentmiklósi (Torontál vármegye) földművesiskola tanára lett, ahol édesapja volt az u.n. «vezénylő-tanár», vagyis igazgató. 1877. január 21-én Bartók János (Bartók Béla apai nagyapja) Nagyszentmiklóson, 60 éves korában meghalt és id. Bartók Bélát bízták meg a földművesiskola vezetésével”.

Azonban Walleshausen *Mítoszok és valóság: új adatok Bartók Béla családjáról* c. tanulmányában a következőket olvashatjuk: „1875. november 30. (id. Bartók) Béla beiratkozik a magyaróvári Gazdasági Akadémiára. ... 1877. január 21. (Bartók) János halála. ... 1877. február. Béla hazatér a magyaróvári Gazdasági Akadémiáról, s átveszi apja katedróját”. Ezek szerint az idősebbik Bartók Béla 1875. őszén nem az Akadémia második évfolyamára iratkozott be, hanem az elsőre, 1876 nyarán pedig annak elvégzéséről kapott bizonyítványt, majd megkezdte az 1876/77-es, utolsó tanévét is, azonban édesapja korai halála megakadályozta annak befejezésében. Hazatérte után a 21 éves id. Bartók Bélát bízták meg a nagyszentmiklósi tanintézet vezetésével.

Ahogy már említés esett róla, Bartók két fiútestvére is Magyaróvárott végezte gazdasági tanulmányait. A tragikusan korán elhunyt báty, Kálmán tisztartó lett, néhány cikke a *Gyakorlati Mezőgazdában* is megjelent. Apjuk sajnálatos, 1877 januárjában bekövetkezett halála miatt öccsének, Gézának óvári tanulmányait id. Bartók Béla finanszírozta.

Oklevelének kézhezvétele után ő a Torontál vármegyei gazdasági egyesület titkáráként működött, szerkesztésében jelent meg a *Torontál Megyei Gazdasági Egyesület Értesítője*, majd a földművelésügyi minisztérium szakértőjeként szép pályát futott be.

A nagyszentmiklósi évek

Bartók életének első és egyben utolsó munkahelyét *Kis mezőgazdasági iskola* néven még nagyszentmiklósi Nákó Kristóf alapította a Bécsben kelt végrendeletében foglaltak szerint legszegényebb jobbágyainak fiai számára. A tanintézetet a szarvasi iskolaalapító, Tessedik Sámuel iránymutatásai szerint rendezték be, és 1800-ban nyílt meg. A jobbágyfelszabadítás következtében az iskola úgymond elvesztette eredeti funkcióját, ennek ellenére még 1855-ig működött.

Az akkori kormányzat, kis késéssel ugyan, 1859-ben az iskola önkényes bezárása miatt, jogi úton megtámadta az örököst. Az ügy végére 1863-ban tett pontot a felek – nagyszentmiklósi Nákó Kálmán gróf és a Helytartótanács – között létrejött egyezség, miszerint a főnemes nagyapja emléke iránti kegyeletből az iskolát saját elhatározásából újra megnyitja a község lakosai részére, és további fenntartására is kötelezi magát.

Az újjraalapításkor került id. Bartók Béla apja az iskola élére, halálával az ő helyét vette át fia. A tanintézet 1887-ig magániskolaként működött, majd egy újabb egyezség szerint állami kezelésbe került. 1889-től az újra átszervezett és kibővített iskola – az alapító emlékének adózva – felvette a *Kristóf-intézet, szerb-nagy-szent-miklósi m. kir. földműves-iskola* nevet.

Bartók már a környék elismert embereként kötött házasságot Voit Paulával 1880. április 5-én. Felesége mint tanítónő került Nagyszentmiklóstra. Előtte nővérével, Voit Irmával együtt Csorváson éltek bátyjuknál, a Wenckheim uradalom gazdatisztjénél, Voit Lajosnál.

A Pozsony vármegyéből származó Voit testvérek közül Lajos volt a legidősebb. Tanulmányait 1866-ban kezdte meg Magyaróvárott, itt többek között a Békés vármegyei Wenckheim Géza gróffal is barátságot kötött. A főnemes azután meghívta Voit Lajost a család csorvási

birtokára házitanítónak, majdan pedig gazdatisztként alkalmazta. Édesapja halálával az özvegy Voitné gyermekeivel együtt Pozsonyból áttelepült intéző fiához Csorvásra, nem sokkal később azonban a Voit testvérek édesanyjukat is elvesztették.

A csorvási intéző húga, Voit Paula időközben tanítónői oklevelet szerzett, és Nagyszentmiklósrá került, ahol megismerkedett id. Bartók Bélával. A fiatalok el is jegyezték egymást, majd házasságkötésükre Csorváson került sor.

Nagyszentmiklóst két kultúrtörténeti esemény tette nevezetessé. Egyrészt 1799-ben a település határában találtak rá a nagyszentmiklósi kincsként ismert leletegyüttesre, másrészt itt látta meg a napvilágot 1881. március 25-én az egyik legnagyobb magyar zeneszerző, ifj. Bartók Béla. A Bartók család elsőszülött gyermeke a 20. század egyik legnagyobb zeneszerzője, zongoraművésze, népzenekutatója, a közép-európai népzene nagy gyűjtője, a Zeneakadémia tanára lett. Művészete és tudományos teljesítménye nemcsak a magyar és az európai zenetörténet, hanem az egyetemes kultúra szempontjából is korszakalkotó jelentőségűvé vált.

A híres zene- és művészettörténész, Valkó Arisztid írja *Adalékok id. Bartók Béláról* c. tanulmányában: ifjabb „*Bartók Bélára életbevágóan fontos volt a környezet, amelyben napvilágot látott s az az iskolaépület is, amely apjának, a családnak is otthonául szolgált, ahol a gyermek mélyebb benyomásait szerezte, ahol játszva tudott kapcsolatot teremteni a nép fiaival, akik apjának irányítása alatt álltak é tanultak. Itt öröklődött át a pedagógusi pálya iránti szeretete is. ... Id. Bartók Béla elsősorban pedagógus volt ... a földművesiskolában s az igazgatás mellett is jutott némi ideje a zenére. Bartók Béla zeneművésziünk is apjától kapta az első zenei bevezetést*”. Szintén Valkó Arisztid tollából, de már egy másik, az *Idősebb Bartók Béla és a nagyszentmiklósi zeneegyesületek* c. írásából tudjuk, hogy Nagyszentmiklóson „*a lakosság magyarokból, németekből, románokból és szerbekből állott. Idősebb Bartóknak nem lehetett könnyű dolga, amikor e sokrétű lakosságot összefogásra kívánta készíteni a kultúra színvonalának emelése érdekében. E munkájának, zenei vonatkozásban, legnagyobb hatású megnyilatkozása az általa alapított, műkedvelőkből álló «Zene- és dalegyesület», melynek*

alapszabályait is ő dolgozta ki. Ez az egyesület forma szerint 1887. január 16-án alakult meg Nagyszentmiklóson. ... A kitűnő szervező készségű Bartók igazgató jól irányította az egyesületet, míg betegsége meg nem gátolta ebben. Igen örült, ha a zenekar operarészleteket tanult be. 1887 tavaszán, két hónapi összműködés után, már négy operanyitányt játszottak (Meyerbeer: Ördög Róbert; Verdi: Traviata; Rossini: Semiramis; Donizetti: Lammermoori Lucia). ... 1887 decemberében ... bejelentette lemondási szándékát ... a tagság – bízván Bartók igazgató felépülésében – nem akarta elfogadni ...”, majd látván a megmásíthatatlan elhatározást, sajnálatának kifejezése mellett tudomásul vette azt.

„A Nagyszentmiklóson szerzett zenei élmények közül kétségkívül nagy hatást gyakorolt a kis művésztehetségre (ifj. Bartók Bélára) az apja által vezetett Zene-és Dalegylet 1887. március 26-i nagyszerű hangversenye. Az eseményről megemlékezve, Bartók Béláné mondja, «Hogy ez volt az első alkalom, amikor kisfiúk orchesterzenét hallhatott. Jól emlékszem még, hogy a Semiramis ouvertürjét adták elő mint első darabot. A vendégek tovább ettek-ittak, de ő azonnal letette az evőeszközt, és teljes odaadással hallgatta a zenét, el volt ragadtatva, de méltatlankodva mondta, hogy tudtak a többiek enni, mikor ilyen szép zene szólt.» A Nagyszentmiklósi Közlöny tudósítása szerint a műsoron: Induló, Egyveleg, Keringő Strauss Cigánybárójából, Traviata Verditől, Magyar népdal-egyveleg, Donizetti Lammermoori Lucia stb. szerepelt” – írja Pall Margit Bartók életrajzában. Ifjabb Bartók keresztapja, dr. Schreyer Viktor úgy vélekedik, hogy a kis Béla apjától örökölte tehetségét.

A kora gyermekkor, e csöppet sem szokványos szellemi légköre, döntő módon kihatott a nagy művész különben is korán kibontakozó egyéniségére. De álljon itt a leghitelesebb forrás, magának, ifj. Bartók Bélának nyilatkozata: „Legelső zongoraóráimat édesanyámtól kaptam, hatodik életévemben. Apámnak, aki egy földművesiskolát igazgatott, meglehetősen fejlett zenei képességei voltak: zongorázott, műkedvelő zenekart szervezett, gordonkázni is tanult, hogy zenekarában, mint gordonkás játszhasson, sőt még táncdarabokat is komponált.” Voit Paula, az édesanya egyik visszaemlékezésében így ír az első zeneórákról:

„... Március 25-én, éppen ötödik születése napján kezdtük el a tanulást, és április 23-án, Béla napkor egy kis négykezessel lepte meg az édesapját”. A fiú a zene mellett nagy érdeklődéssel foglalkozott természeti környezetével, selyemhernyókat is tenyésztett, közismert volt nagy természetszeretete, valószínűleg ezek is az apai örökséghez tartoztak.

Az idősebbik Bartók neve azonban nem csak fia által vált híressé. Ahogy már említést nyert, kiváló szakmai, közéleti és szakírói munkásságot is folytatott.

Áldásos tevékenységének megkoronázását az 1884. június elsején útjának indított *Gazdasági Tanügy* jelentette, amely a világ első mezőgazdasági szakoktatás-ügyi folyóirata volt, annak szerkesztését, kiadását Bartók egy személyben végezte.

Az egykori gazdász szakirodalmi pályája nem itt indult: magyaróvári tanulmányai előtt is jelentek meg cikkei a *Földművelési Érdekeinkben* és a *Torontálban*, illetve hallgatósága alatt a *Gyakorlati Mezőgazdában*. A későbbiek során az *Erdélyi Gazda*, az *Egyetértés*, a *Pesti Napló* és más folyóiratok is közölték szacikkeit.

A magyaróvári agrár-felsőoktatás 175 éve c. munka a következőket írja a *Gazdasági Tanügy*ről és Bartókról: „tudta, hogy nagy fába vágta a fejszét, de remélte, hogy majd egy «alkalmas központ» átveszi a lapot.

Igyekezett körképet adni a hazai szakoktatási intézményekről, a legtöbb teret természetesen az alsófokú szakoktatásnak szentelte. Módszertani, didaktikai cikkei úttörő jelentőségűek. Volt tanárai közül Rodiczky Jenő cikksorozata «Gazdasági tanügyünk múltja és jelene» az első kísérlet e témakörben.

Bartók megrendülten értesült egykori igazgató-tanárának, Masch Antalnak az elhunytáról. A Gazdasági Tanügy következő, 1884. szeptember 1-jei számának címlapján gyászkeretben jelent meg Masch Antal portréja, alatta autogramja és néhány soros gyászjelentése. Egykori kedvelt tanáráról így ír Bartók: «... Benne a gazdasági oktatásügy s szakirodalom legfáradhatatlanabb, legelőretörekvőbb és legtevékenyebb szakemberét veszítette el. Elhunytát legnagyobb részvétellel vették tudomásul volt hallgatói, gyászolván benne az elfelejthetetlen emlékű tanárt és igazgatót.» ...

Masch halálhíre már betegen érte Bartókot, az akkor még kevéssé ismert és gyógyíthatatlan Addison-kór tünetei kezdtek jelentkezni rajta. Ez is oka volt annak, hogy folyóiratát a 2. évfolyam 2. füzetével (1885. március 1.) megszüntette. A másik ok bizonyára pénzügyi volt: a minisztériumtól nem kapta meg a remélt támogatást. ...

Bartók betegen is lázas sietséggel, fáradhatatlanul írta cikkeit, tanulmányait, küzdött iskolájáért. Mintha érezte volna, hogy kevés az ideje. A pihenést, üdülést csak a zene jelentette. ...

1887-ben olyan meglepetés érte, amelyet törekvése igazolásának tekinthetett: a bécsi földművelésügyi minisztérium kiadásában megindult a világ második szakoktatási folyóirata, a Land- und Forstwirtschaftliche Unterrichts-Zeitung.”

A szakirodalom mellett folytatott közéleti tevékenységéről Szabad György is ír, külön kiemelve az emigrációban tengődő Kossuth Lajoshoz címzett röpiratait: *„Egy évtizedig tartó küzdelmeinek sodrában születtek röpiratai ... a mezőgazdasági szakoktatás fejlesztése érdekében a hatóságok és szakhivatalok mozgósítását célzó beadványai, a szakegyletek mellett a helyi, sőt a hazai közvélemény egészének formálódására hatni kívánó megnyilatkozásai a sajtóban, az általa megindított Gazdasági Tanügy hasábjain és töredékesen fennmaradt levelezésében. Csak néhány, jellegzetes vonásában idézhetjük fel annak a keservesen küzdő fiatalembernek a gondolatvilágát, akinek életvitele s alighanem szemlélete is sokban befolyásolhatta a legérzékenyebb, fejlődéslélektani szempontból meghatározó jelentőségű életszakaszában a félárvaságra hét és fél éves korában jutó, de kitűnő képességeinek és erős nemzeti kötődésének már akkortájt jelét adó kisfiát, a majdani zeneszerzőt. ...*

Első röpiratában kétségbeejtőnek mondta, hogy «földművelőink nagymértékben tudatlanok, műveletlenek», aminek nagy része van abban, hogy e «nép-osztály» valósággal «tengődik birtokán és sújtja önkeze által önmagát és hazáját». A «Magyarország jövedelmének alapforrását képező» szántóterület ezért sincs kellően megművelve, állapítja meg – szerinte – «az alsóbb régióban figyelmesen vizsgáló hazafi». Ilyen azonban kevés van – folytatta –, «a földművelő köznép bajainak nincs védügnöke a magasabb fórumok előtt, az ő együgyűségét mindenki

természetesnek találja; nyomorúságát kevesen ösmerik és kevesen képesek megérteni, mert kevesen szállottak alá az ő szerény körükbe». De a majdani népzene kutató apja nemcsak annak a szükségességét hirdette, hogy a nép objektív viszonyainak a megismerése révén teremtsék meg kulturális és általános felemelése előfeltételeit, hanem szinte Bartók János hajdani külföldi tudósításait visszhangzó panasszal szólott arról is, hogy nálunk az adott viszonyok között «kevesen vetettek számot azon eshetőséggel, hogy a köznép mily mértékben folyik be az államügyek sorsára», ami gyarló fogalmazásban is téveszthetetlenül jelzi demokratizáló igényét. Ugyanakkor a polgári demokratikus kereteken túllépő, «forradalmi vagy alkotmány ellenes hullámzások» kivédését is éppen attól a parasztságtól várta, amely «megfelelő tanítás és művelődés után erkölcsileg, anyagilag azon hatalmas néposztályt fogja képezni, mely egyedül lesz képes megingott nemzeti erőnk megszilárdítására».

A fiatal igazgató-tanár konkrét és mind átgondoltabb szakoktatási, majd általános mezőgazdaság-fejlesztő tervei megvalósításáért folytatott küzdelmében nem fukarkodott a fennálló szisztéma bírálatával. Nemcsak a száműzött Kossuthhoz, hanem a dualista Magyarország nyilvánosságához fordulva is bátran adta elő véleményét.”

Szintén Szabad György írja a következőket: „A Kossuthnak megküldött levél mindenképpen különös figyelmet érdemlő tükröztetője a nagyszentmiklósi Bartók-ház szellemiségének. Elküldésében feltehetően szolidaritási gesztus is közrejátszott. Megírását közvetlenül megelőzően tárgyalta és fogadta el ugyanis heves tiltakozások közepette a dualista parlament azt a kormányjavaslatot, amely többek között Kossuth és fiai magyar állampolgárságtól való megfosztását célozta – Kossuthnak általában olyanok írtak, akik többé-kevésbé kötődtek a nevével összeforrott nemzeti függetlenségi és polgári demokratikus törekvésekhez, illetve elégedetlenek voltak a dualizmus keretei közt élő Magyarország társadalmi és politikai berendezkedésével. Ezek közé tartozott Bartók igazgató-tanár is.

A fiatal pedagógusra nagy hatással lehetett apja, tisztjében is elődje, Bartók János (1816–1877) patriotizmusa és haladó szemlélete. De alighanem befolyásolta az a körülmény is, hogy Kossuth közéleti

tevékenysége nemcsak általánosságban, hanem meglehetősen közvetlenséggel hatott apja pályájának alakulására. ...

Az eltorzultnak ítélt társadalmi és politikai szisztémával elégedetlen fiatal pedagógus a Kossuthhoz írottól utolsó ismert leveléig, minden megnyilatkozása tanúsága szerint a szakmájában gyökerező, de azon túl is mutató változtatni akarás lázában égett. Az agrárszakoktatás megszervezésével mindenekelőtt annak a «paraszt-osztálynak» a felemelését amelyből – szép, ám az egyoldalúságot még ki nem záró, 1879. évi hasonlata szerint – «mint fatörzsből a korona, akként az állam is tőle nyeri életnedvét». Közel egy évtized múltán írott röpiratában, amelyikről maga állapította meg, hogy nem vették «jó néven» a magas minisztériumban «kíméletlen irálya» miatt, messzebb lépett. Arról a reménységről szólt, hogy az emberiség túljutva az ökológiai korszakain «közeledik egy új társadalmi törekvés felé, mely a mindennapi megélhetés forrásainak, a nyers termelésnek s a termelvények szükség szerinti célszerű feldolgozásának fejlesztésében s biztosításában keresi bázisát». Korának visszásságai vonzóvá tették számára egy olyan «központi társadalmi rendszer» kiépítésének gondolatát, «mely a szabadság, egyenlőség eszméivel harmóniában [!] kormányozza, szabályozza az emberi együttélést», és annak minél magasabb szintre emelése érdekében képes elfogadtatni még azt is, hogy legyen «minden polgár köteles» a «munkakörében található értéket mind kiaknázni s ezzel hozzájárulni a társadalom általános gyarapodásához». Maga is tudta, hogy utópiát körvonalaz, mégsem tartotta feleslegesnek, hogy megvalósítható reformjavaslataival egyidejűleg az «ódon schlandrián gazdálkodás» teljes felszámolása után olyan új berendezkedés megalapozását sürgesse, amely «évszázadokra s azontúlra» biztosíthatja az általa olyannyira szeretett «Magyarország anyagi gyarapodását s álladalmi hegemoniáját».

A nagyszentmiklósi igazgató-tanár 1888. augusztus 4-én bekövetkezett halálakor félárván maradt kisfiára, a hét és fél esztendőös Bartók Bélára dús földi javaknál értékesebb örökséget hagyott.

A száz esztendeje született nagy zeneszerzőről és igaz emberről, Bartók Béláról szólva is elmondhatjuk, hogy a származás sosem érdem, sosem vétek, de mindig olyan körülmény, amivel gondosan számot kell

vetnie annak, aki nemcsak ismerni, hanem érteni is akarja az emberek s közöttük a lángelmék pályájának ívelését.”

A mindössze harminckét évet élt Bartók sírfeliratán a következő sorok olvashatóak: „*Bár csak rövid életet szentelhettél a hazai mezőgazdaszat ügyének, de alkotásaid mindig élni fognak.*”

Főbb munkái

Miként szervezzük az alsóbb gazdasági szakoktatást. (N. Szt-Miklós; 1884.) Gazdasági egyesületek vagy gazdasági kormánybiztosok szerveztessenek? (N. Szt-Miklós; 1886.)

Felhasznált irodalom

Balás Árpád: Magyarország mezőgazdasági szakoktatási intézményei 1896. Czéh Sándor-féle Könyvnyomda. Magyar-Óvár, 1897.

Bartók Béla: Önéletrajz. Írások a zenéről. In: Hamvas Béla (szerk.): Európai műhely II. Pannónia könyvek. Baranya megyei könyvtár. Pécs, 1990.

Bartók Béla, ifj.: Apám életének krónikája. Zeneműkiadó. Budapest, 1981.

Clive, Peter: Schubert and his world. A biographical dictionary. Published in the United States by Oxford University Press Inc. New York, 1997.

Deutsch, Otto Erich: Schubert memoirs by his friends. The MacMillan Company. New York, 1958.

Kenéz Zoltán: Tíz év múltán. Visszapillantás a gazdasági viszonyokra az Alföldön. Országgyűlési Értesítő Kö- és Könyvnyomdája Részvénytársaság. Budapest, 1893.

Kurucz Miklós: Agrármúltunk nagyjai. Id. Bartók Béla (1855-1888). Gyakorlati agrofórum. 2008. 19. 8. 103.

Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Band III. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Wien, 1993.

Pall Margit: Bartók életrajza. BANATerra. A Bánság enciklopédiája.

(http://www.banaterro.eu/magyar/P/pall_margit/cikkek/bartok/bartok_eletrajza.htm)

Schreyer Viktor: Nagyszentmiklós tradicionális monográfiája Nagyszentmiklós, 1912.

Szabad György: A nagyszentmiklói Bartók-ház tudatformáló hagyományai. *História*. 1981. 3. 1. 18-20.

Szegő Júlia: Embernek maradni. Bartók Béla életének regénye. Zeneműkiadó. Budapest, 1975.

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái I-XIV. Budapest, 1891-1914.

The Johann Strauss Edition.

(www.naxosdirect.com/title/8.223239)

The Johann Strauss Edition.

(www.classiconline.com/catalogue/product.aspx?pid=954)

Valkó Arisztid: Adalékok id. Bartók Béláról. *Magyar zene: zenetudományi folyóirat*. 1963. 4. 4. 388-391.

Valkó Arisztid: Idősebb Bartók Béla és a nagyszentmiklói zeneegyesületek. In: Bónis Ferenc (szerk.): *Magyar zenetörténeti tanulmányok*. Zeneműkiadó. Budapest, 1977.

Walleshausen Gyula: A (gazdász)dinasztia megalapozója Bartók János (1816-1877). *Magyar mezőgazdaság*. 1999. 54. 51-52. 46-47.

Walleshausen Gyula: A magyaróvári agrárfelsőoktatás 175 éve. PATE. Mosonmagyaróvár, 1993.

Walleshausen Gyula: Bartók Béla nagyapja. *Magyar Hírlap*. 1972. június 10.

Walleshausen Gyula: Mítosz és valóság: új adatok Bartók Béla családjáról. *Valóság*. 1999. 42. 3. 78-85.

www.wikipedia.hu